Rudolf Sloboda
Pokus o autoportrét

Pokus o autoportrét

RUD

SLO

OLF BODA

slovart

Text © Rudolf Sloboda – dedičia
Slovak edition © Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., Bratislava 2026

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať ani šíriť v nijakej forme ani nijakými prostriedkami, či už elektronickými, alebo mechanickými, vo forme fotokópií či nahrávok, respektíve prostredníctvom súčasného alebo budúceho informačného systému a podobne bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN 978-80-556-7465-0

Obsah

7 Knihy a sny
17 Čítať na stanici
26 Kvet skrytý za stromom
29 Rozhodol som sa
33 Ostrava a knihy
45 Premeny našich ilúzií
49 Sentimentálny racionalista
55 Prijal som rolu estéta
60 Návrat z Ostravy
69 Ešte o vojenčine
76 Spisovateľ nie je filozof
80 Uhorský rok a rozprávky
86 Pokus o surrealistický román
95 Romaneto a pamäti
105 Ako som sa stal profesionálnym scenáristom
109 Priatelia mi naznačujú, že zaspávam
117 Román, ktorý sa všetkým páčil
121 Pešiak kráľovnou
130 Výkrik naivného realizmu
136 Román podľa filmového scenára
139 Robotník na poli kultúry
148 Chcel som napísať román o drsnom živote
154 Človek, ktorý blúdi
160 Autentické a „autentické“
166 Spisovateľ nemôže písať o nikom inom, len o sebe (namiesto epilógu)

Knihy a sny

Na prečítané knihy spomínam rovnako rád ako na sny alebo skutočné udalosti. Samotné čítanie, lúštenie písmen mi robilo od malička radosť, a tak som sa pomerne rýchlo dostal na úroveň čitateľa, ktorý číta za riadkami. Niekedy však pri zvláštnom slove, typograficky čudnom, prebleskne vo mne aj dnes onen detský závan tajuplnosti z neznámeho zoskupenia čiarok a krúžkov. Také slovo, vytlačené napríklad na spodnej časti strany, zachytím zrakom, len čo obrátim stranu, a musím sa mu na chvíľu venovať. Dalo by sa to prirovnať k pocitu šachistu, ktorý si po tridsiatom ťahu všimne rez figúrky, ktorou práve protivník potiahol. Šachisti vedia, že túto asociáciu nesmú násilím potláčať, nechajú doznieť jej zazvonenie vo svojej mysli ešte predtým, než začnú analyzovať protivníkov ťah. Vyvážený hráč, pravda, má svoju mieru takéhoto odbočenia.

Hlavným však pri mojom detskom čítaní sa čoskoro stali obsahové, podtextové dimenzie. Boli to informácie o iných ľuďoch a o svete, kde žili. Do mojich predstáv o svete napríklad vniklo more a divoké krajiny. Inou oblasťou, ktorá cez knihy prišla do mojej duše, bol svet zvierat, ich personifikácia. No nebolo nijakej knihy, o akej často snívajú pedagógovia, ktorá by mi hádam bola presne vysvetlila moje vlastné pocity, ktorá by „hovorila o mojom živote“. Toto nešťastie mám dodnes – a so samotným životom a jeho peripetiami si musím stále lámať hlavu iným aparátom, niečím, čo v sebe považujem za nedokonalé, a teda venujem týmto „životným“ problémom veľmi málo času.

Keď sa takto stalo čítanie mojou vášňou, darmo mi otec vyčítal, že sa nesprávam vôbec podľa kníh. Nebol som veľmi neporiadny, no otec rád videl, keď sa dôkladne upratovalo; a mňa videl stále s knihou. Vari mu ani tak nešlo o samotný poriadok ako o moje zdravie: predpokladal, že to ustavičné čítanie mi musí nejako škodiť, že by som sa mal viac pohybovať a napokon aj s ním sa trocha zabávať a rozprávať. Iste mi aj trocha závidel moje zážitky. Sám rád čítal, no láska k rodine a k poriadku ho stále nutkala do všemožných akcií, vylepšovania, naprávania, diskusií o konkrétnych veciach v dome, a tak večer, keď si aj niekedy vzal moju knihu do rúk, prečítal s pôžitkom pol strany a už ho bralo na zívanie. Prekonával zívanie a dočítal poctivo tú stranu (kde som sa práve ja v knihe nachádzal), potom niektorú vetu nahlas zopakoval, pokyvkávajúc hlavou nad jej vtipnosťou a presnosťou, a už sa išiel chystať do postele.

Pri svojej posteli, lampičku stlmenú na stránky kníh, som si aj ja ešte raz prečítal inkriminovanú stránku a vžíval sa do pocitov otca, predstavujúc si, čo sa mu na tej vete tak páčilo. Niekedy, keď som bol naňho nahnevaný, prisúdil som jeho záujem niečomu, čo bolo podľa mojich vtedajších pohľadov na svet dosť prízemné, trochárske. Tým som sa ospravedlňoval knihe, v ktorej boli aj ďalšie kvality a mohla by sa uraziť za jednoduchú, ba povrchnú otcovu pochvalu. Ale nebolo to tak! Po rokoch som spoznal, že otcovo nadšenie maličkým detailom, ktorý náhodou objavil na „mojej strane“, umožňovali jeho vkus a skúsenosť, neraz lepšia ako moja.

Rodičia mi pri čítaní neradili. Čítal som to, čo bolo v školskej knižnici obecnej, dedinskej. Kniha však prichádzala niekedy v podobe darčeka. Okrem mojej sesternice

Ilonky, ktorá mi privčas darovala Nasredina v Buchare, nikto z darcov nevedel, čo sa píše v jeho darčeku. Zrejme im poradili v kníhkupectve „niečo pre chlapca“. Boli to lesklé drahé predmety, s ktorými som sa dlho nevedel vyrovnať, lebo ma čakali ošúchané, dobré, priateľmi odporúčané zväzky zo školskej a obecnej knižnice. Bolo by nepredstaviteľné nevrátiť ich včas. A tak až keď som sa niekedy cez prázdniny veľmi nudil, otvoril som kúpenú darovanú knihu. Boli to súčasné počiatky návyku „listovať“. I to je príjemná práca a nesúhlasím s tými, čo si myslia, že v beletrii by sa nemalo listovať. Prečo nie? Koľké knihy zanechali vo mne hlboký dojem len preto, že som ich najprv iba listoval a predvídavo nečítal hneď podrobne.

Tento dojem z darovaných kníh niekedy v sebe zacítim: je to v prípade tzv. vychytených beletristických diel. Stretávam sa napríklad dlho so spisovateľom, o ktorom kolujú dobré chýry, ale vôbec nemám poňatia o jeho tvorbe. A tu mi nejako jeho dielo príde do rúk. Veľmi rád sa potom takej knihy zbavím tým, že ju niekomu darujem – niekomu, kto nerozumie literatúre, ale rád si vloží do knižnice ďalší exemplár.

Pravda, darovať niekomu knihu za mojich mladých čias v mojom prostredí svedčilo o istom type človeka. Otec nerád knihy požičiaval. O tých, ktorí mu niečo nevrátili, s nevraživosťou hovoril ešte aj v starobe a ja sám nemám k tým ľuďom, ak ich poznám osobne, priateľský vzťah, hoci mi nijako inak neublížili a na otcovu pôžičku jednoducho zabudli, sú teda celkom nevinní.

Tento bigotný vzťah ku knihe ostro kontrastuje so vzťahom, aký panuje v rodinách, s ktorými sa dnes priatelím, totiž s onou horúčkovitou ponukou extra literatúry,

„tej najlepšej“ (nijaký brak a gýč). Tu sa knihy povaľujú po stole, naukladané jedna na druhej, a už prvý pohľad do tejto izby svedčí, že mladý človek nemôže mať vo svojom kráľovstve prehľad, že napodobňuje izby svojich rodičov a že z kníh vyčíta práve iba „problémy“, o ktorých sa diskutuje po kaviarňach v nejakej snobskej spoločnosti. Už to mi je nepríjemné, že mladí ľudia vedia často viac o autorovi ako o samotnej knihe, a musím sa radovať, že mňa takto nikdy nikto neviedol. Nemusel som súťažiť so svojimi priateľmi v množstve poznatkov o nejakom literárnom probléme. Bol som dokonca často smiešny, ak som niečo z čítania chcel uplatniť v nejakej situácii – lebo nech som akokoľvek cítil a cítim dodnes, že literatúra a život nejdú vedľa seba ako slepý so svojím chlapčekom, predsa len mi nedalo, aby som neuplatnil v nejakej veľmi priaznivej situácii poznatok, ktorý sa sem výnimočne dobre hodil.

Moji priatelia, a možno aj učitelia – napríklad na výletoch, keď sa žartovalo – si všimli, že si niekedy vynútim, aby sa rozprávalo tak, aby som mohol uplatniť nejakú peknú pasáž z beletrie, ktorú som si pamätal. Niekedy sa to vkomponovalo ťažko, a najhoršie bolo, keď sa konečne po dobrej kompozícii nedalo prejsť k vsuvke, a to preto, lebo som si poplietol citát, interpretujúc všetko nenáležite a nesúvisle vzhľadom na situáciu, aká povedzme na tom výlete vznikla.

Smäd po rozhovore o literatúre nezahasilo ani zoznámenie s budúcimi literátmi na filozofickej fakulte – ak smiem na chvíľu pobehnúť dopredu –, lebo mládež, ktorá sa tu stretla s týmto smädom, bola veľmi rozdielne formovaná, a tak naše debaty najprv iba tak skackali a po nejakom čase z nás starší spolužiaci urobili zasvätencov „pravej“

literatúry, „pravých“ problémov, nútili sme sa do hlbinných interpretácií, kde nebolo šarmu a poézie (ani v poézii) a kde vlastne išlo o to, aby niekto vyhral nejaký spor. A nevyhral ho ani ten najmúdrejší… Nehovoriac o tom, že som nechcel spory, ale jednoduchú debatu o umení, o próze.

Tí, čo tieto literárne spory vyhrávali, chodili ako šedé eminencie po chodbách školy a čoraz viac a viac sa mi vzďaľovali. Ich schopnosti si neraz všimla redakcia, zapriahla ich do aktivity, do recenzií, do glosovania, skrátka do práce. Nezávidím im ich vtedajšie skromné honoráre ani častý výskyt ich mena pod článkami vo vtedajších časopisoch, lebo len máloktorí sa z tohto kvaltu vymotali a dodnes si nemôžu v pokoji a s chuťou prečítať knihu. Akú by len mali chuť prečítať si niečo dekadentné, ba možno aj obyčajnú kovbojku! Ale ich morálny imperatív, pestovaný v redakciách pod dohľadom šéfov, pestovaný na konferenciách a sympóziách, pod dohľadom celej verejnosti, im už nedovolí ani na liečení siahnuť po knihe a vychutnať si ju. Avšak aby sme si rozumeli, nejde o nijakú tragédiu.

Vrátim sa k poriadku svojho rozprávania o prvých čitateľských zážitkoch.

Neviem, či sa mi podarí spomenúť si na niektoré najprvšie knihy. Iste existujú v knižniciach doteraz, a keby som si dal tú prácu, našiel by som ich všetky – keď už inak nie, dal by som si poradiť od nášho knihovníka Félixa Fratriča, ktorý mi vtedy radil. (Neskôr mojej dcére, ale tá nevracala knihy a potom sa hanbila do knižnice chodiť.)

Viem však určite, že to nebol nejaký vybraný súbor, boli to jednoducho knihy, ktoré okolo roku 1950 vychádzali alebo sa nachádzali v knižniciach. Pamätám si na tituly

Z chlapčeka vojak, Taškent, chlebové mesto, Maroško, Maroško študuje, Za smidkou chleba, Ivkova biela mať, Srdce, Old Shaterhand, Doktor Fu Manchu (ten nebol z knižnice), Červenomodrý Matuzalem, Pätnásťročný kapitán, Dva roky prázdnin, Ostrov pokladov, Na slobode a v nevoli, Huncút, Hodinky, Kapitán Korkorán, Horami divočiny, Diamantové údolie, Päť týždňov v balóne, Bambi, Malý Mozart, Roald Amundsen, Muži mora, Syn pluku; do toho sa vpletali knihy, ktoré som asi nečítal, ale prezeral som si ich, ako Teotimov majer, Zo smrtnej hory fúka, Beťár, Výrastok, Cigáni, Hájnikova žena, Demokrati…

Okrem toho si pamätám na mnohé exotické knihy o Číne, Perzii, rozprávky, ale nie na ich nadpisy. Viem, ako sa mi páčila kniha, kde sa opisuje, ako sa robí chalva. Bol som nadšený životopisom Františka z Assisi, ale aj príbehmi o vynálezoch z Mašinového doktora. Vynálezca ponorky ma inšpiroval k podobným menším pokusom, pravda, bezvýsledným.

V tomto čase som prečítal vždy skoro celú knihu a málokedy sa mi nepáčila. Spomínam si, že som nemohol dočítať iba Amicisovo Srdce, ale nevedel som si vysvetliť vtedajšiu nechuť. Chybu som hľadal v sebe.

Za predel vo svojom vkuse považujem knihu Nasredin v Buchare. Mohol som mať asi jedenásť rokov, keď mi ju darovala sesternica pri nejakej príležitosti. Ako staršia o dva roky mi kládla na srdce, aby som knihu nestratil, lebo ju už nedostať. Aj rodičom ju odporúčala. Hneď ako odišla, pustil som sa do prvej strany, no zistil som, že sesternica klamala, lebo kniha nie je pekná. Bol som nahnevaný. Nie však dlho. Akosi som sa po niekoľkých mesiacoch prehrýzol prvou stranou a tu objavím svoj svet: Bucharu z rozprávok, poéziu minaretov, Nasredina,

bojovníka proti hlúposti. Neskôr som si tento jav vysvetlil aj inak. Prvá strana, práve preto, aby bola príťažlivá, opisuje, ako sa Nasredin lúči v háreme s „unavenou krásavicou“. Tieto slová sa mi zdali odporné a nemožné. Bol som vo veku, keď ma sex ešte nezaujímal, a bolo treba počkať niekoľko kritických mesiacov (sesternica ich tak matematicky neodhadla), aby som prežul, zhltol túto čitateľskú stranu.

No dnes, keď už mám svoje roky, vidím vec presnejšie. Ani dnes sa mi nepáčia tie vyložene príkre snahy autora okamžite sa zapáčiť, a to hlavne sexom. Sú, pravda aj horšie snahy, bujnejúce v poslednom čase v takzvanej vedecko-populárnej spisbe: autori sa stále ospravedlňujú čitateľovi, že mu nemôžu opísať celú pravdu, lebo by ho nudila, a že by dokonca mohol tomu „nerozumieť“ a knihu by teda odložil. A autor predsa veľmi chce, aby čo najviac ľudí čítalo jeho knihu, lebo mu leží na srdci čitateľova neinformovanosť v danej sfére – niekedy až trestuhodná.

Taký autor napríklad v jednom ťahu nadáva na akúsi „oficiálnu“ (div nie platenú) vedu, na jej neschopnosť pozdvihnúť sa nad fakty a čísla, no súčasne bez najmenšieho pocitu viny kradne údaje, ktoré táto veda nazhromaždila, a nakladá s nimi ako so svojimi objavmi, akoby ich objavila iná časť „vedy“, tí jeho hádam priatelia a podobne. Zneužíva úzky okruh čitateľstva, ktorý naozaj nepozná matematiku, alebo zneužíva naivitu tých čitateľov, čo si myslia, akoby bola jedna svetová Veda, v ktorej niet protichodných názorov na nejaký problém. Hovorím, je to úzky okruh čitateľov, oveľa užší, než sa pisatelia takýchto kompilácií nazdávajú, lebo tých, ktorých problém naozaj zaujíma, neodradí ani štúdium vzorcov, prehryzú sa mapkami a grafmi, a máme takých

ľudí aj na Slovensku plno, zachytili ich dokonca dokumentaristi filmári. Koho vec nezaujíma, nebude čítať ani niečí nezasvätený „výcuc“. Nemožno tu, mimochodom, argumentovať ani pomerne vysokými nákladmi tejto literatúry. Sú to lacné knihy, povaľujúce sa vedľa staničných bufetov, kde si ich cestujúci kúpi za babku, a keď zistí, že je to hlúposť, odhodí to do koša alebo jednoducho nechá vo vlaku na sedadle.

Nuž, vráťme sa k Nasredinovi. Ten lacný začiatok ma odradil. No nechcem priveľmi chváliť ani ďalší text. Možno je takisto lacný a naivný. Pre mňa však onen zážitok spočíva v tom, že som pochopil novú dimenziu beletrie, a to výmysel. Hoci som nikdy príliš neveril nijakej knihe, zvlášť nie kovbojkám, ale ani Vernovi, samozrejme, prijal som komplexne celý ten svet uzavretý v diele. Pri Nasredinovi som si zrazu uvedomil, že kniha je rozprávaním a že by som ju dokázal hádam napísať aj ja. Priateľom som tie príbehy rozprával a podarilo sa mi potešiť ich, rozohriať.

Odvtedy, nazdávam sa, vidím v knihe hierarchiu údajov, rozvrstvenie, lepšie a horšie miesta.

Neskôr, možno o dvadsať rokov, som bol prekvapený, keď som počul názor, že nejakého autora treba prijať buď celého, alebo ho vôbec netreba akceptovať, teda ani čítať. Je to proti zdravému rozumu a nevšímal by som si tento názor, keby nebol prešiel takmer ako diskusia v rozmedzí niekoľkých mesiacov, dotýkajúc sa prijatia „veľkých“ do našej čitateľskej priazne, ba dotýkajúc sa samotného vzťahu ku konkrétnej spisovateľovej osobe, ktorá mala eventuálne aj trpieť, lebo sa nemohla „absolútne akceptovať“, hoci dielo sa dalo rozdeliť na dve časti, ak nechcem povedať dobrú a zlú, tak prijateľnú a neprijateľnú.

Ak je takáto krajnosť škodlivá a ničí autorov, je nepríjemne zaostalá aj druhá krajnosť, keď sa z autora robí dokonalý mechanizmus, ktorý nemôže nikde urobiť chybu. Mnohí kritici si založili kariéru na interpretácii textov, častí diela, ktoré sú už na prvý pohľad nepodarené, a tým robia škodu medzi mládežou, hoci kolegovia kritici ich môžu chváliť za objavy, za nové dimenzie v tom-ktorom diele.

Samozrejme, s textom možno robiť všeličo, nič tu nie je zakázané. No určité interpretácie majú korene v nedostatočnom čitateľskom prežití diela, eventuálne v nedostatočnom raste vkusu. Tým možno vysvetliť hádam psychologickú urputnosť pri rozpitvávaní a na druhej strane úplnú nekritickosť k textu, čo všetko je koniec koncov zárukou pestrosti našich názorov na literatúru.

V týchto časoch som literatúru nepovažoval za umenie, neuvedomoval som si, že na knihách ma priťahuje práve to umenie, a tak som si mnohokrát nevedel vysvetliť, prečo sa mi jedna kniha páčila viac a druhá menej.
Do takéhoto zaraďovania nevošli len rôzne úrovne beletrie. Pamätám si, že mnohé náboženské knihy, hoci som si ich prečítal s úctou, zanechali vo mne akýsi nejasný dojem, čosi nedokonalé. Išlo, pravdaže, o také náboženské texty, ktoré mali plniť vyložene „propagačnú“ funkciu, pedagogickú, teda nemôžem sem zaradiť napríklad texty Biblie. (Ale ani tie som nevnímal v tom čase ako umenie.)

Nechcem tvrdiť, že učitelia nám nevysvetlili rozdiely medzi beletriou a inou spisbou; dokonca už samotný výber textov v čítanke má dokazovať, o aký druh spisby ide, a predsa som vtedy nerozlíšil vyložene populárno-vedecké knihy od umeleckých textov. Tak sa stalo, že som si do každého textu vkladal svoje snenia. Literatúra

umožňuje prežiť nejaký dej lepšie ako iné umenia, ktoré sú priveľmi agresívne voči našim zmyslom. Umožňuje obrovské pohyby vo veľkých priestoroch, skoky, príjemné zakutrávania do húštin spomienok… a tempo tohto vnímania si určuje sám čitateľ, nerušený, nadčasový.

Pred skončením základnej školy, v poslednej triede, som konečne pochopil – aj to len preto, lebo som sa to musel naučiť na záverečné skúšky –, že existuje beletria, umelecká literatúra. Ak vravím, pochopil, myslím tým toto: uznal som to, prijal, sklonil som sa pred týmto faktom. No ako hrozne sa mi scvrkli čitateľské zážitky! Prichytil som sa dokonca, že sa pri čítaní nudím. Necítil som nič z toho, čo by sa pri čítaní beletrie malo cítiť. Opisy prírody sa mi zdali dlhé: ak sa navyše opisovala krajina, ktorú som si nevedel predstaviť, nejaký strom (možno aj známy, ale s nejakým čudným puristickým menom) alebo more, alebo palmy (palmy, ktoré som vídaval iba v kanceláriách, boli inakšie ako na obrázku, ktoré neboli na ozdobu, ale sa pod nimi odohrávala bitka), akoby paliem ani nebolo, alebo nejaké kroje, opísané od čapice až po topánky aj so súhrou farieb, tak toto som vtedy vôbec nemohol akceptovať. Darmo nám učitelia prízvukovali, že literatúru treba čítať pomaly, že treba pri tom aj rozmýšľať – všetko to v tých časoch išlo nejako mimo mňa.

Akoby som sa chystal hodiť cez palubu detský vzťah k beletrii, navždy sa stať realistom, triezvym mužom, ktorému je cudzia mäkkosť poézie. V danom repertoári totiž už nebolo pre mňa knihy. Musela prísť nejaká šťastná okolnosť, ktorá by ma nenásilne (rady starších som neuznával) previedla do iného, dospelejšieho literárneho sveta.